

**СПОСОБИ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ
ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В ІНСТИТУТАХ
МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА**

**WAYS TO CONSOLIDATE AND IMPLEMENT CERTAIN PRINCIPLES
OF CRIMINAL LAW IN THE INSTITUTIONS OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW**

Стаття присвячена з'ясуванню ролі інститутів кримінального права у підтримці сучасного міжнародного правопорядку. Доведено, що специфіка галузі міжнародного кримінального права вимагає розробки й власної системи принципів. Основа принципів міжнародного права закріплена у Статуті ООН.

Римський Статут Міжнародного кримінального суду (далі – Римський Статут, Статут) є найбільш повним джерелом міжнародного кримінального права. Україна приєдналася до дії цього міжнародного документа, в якому серед принципів кримінального права згадуються такі положення: немає злочину без вказівки на це в законі; визначення злочину повинно бути точно витлумачено і не повинно застосовуватися за аналогією; у разі двозначності визначення таке положення тлумачиться на користь особи, яка перебуває під слідством, щодо якої ведеться судовий розгляд або яку визнано винною; немає покарання без вказівки на те в законі; принцип відсутності зворотної сили дії Статуту (під зворотною силою закону розуміється поширення положень прийнятого нового закону на вже існуючі суспільні відносини); принцип індивідуальної відповідальності осіб, які вчинили міжнародний кримінальний злочин; принцип незастосування строків давності щодо міжнародних кримінальних злочинів і принцип вини.

Авторка статті наголошує, що принципи міжнародного кримінального права слід визначити як систему основоположних ідей, положень і установок, які визначають загальну основу розвитку і застосування норм міжнародного кримінального права. На становлення, розвиток і закріплення інститутів та принципів кримінального права на законодавчому рівні вплинуло декілька ідей, головною з яких є ідея міжнародного правопорядку.

На думку авторки статті, способи закріплення та реалізація окремих принципів кримінального права в інститутах міжнародного кримінального права, а також розуміння останніх під час їх використання є досить одноманітними та такими, що відповідають практиці застосування таких положень правозастосовними органами країн, які є підписантами (учасниками) міжнародних документів, які розглядаються.

Ключові слова: інститути міжнародного кримінального права, принципи міжнародного кримінального права, міжнародний правопорядок.

The article is devoted to elucidating the role of criminal law institutions in maintaining the modern international legal order. It is proved that the specifics of the field of international criminal law, of course, requires the development of its own system of principles.

The basis of the principles of international law is enshrined in the UN Charter. The Rome Statute of the International Criminal Court (hereinafter – the Rome Statute) is the most complete source of international criminal law. Ukraine has acceded to this international instrument, which mentions the following provisions among the principles of criminal law:

there is no crime without reference to it in law; the definition of a crime must be clearly interpreted and must not be applied by analogy; in case of ambiguity of the definition, such provision shall be interpreted in favor of the person under investigation, in respect of whom the trial is being conducted or who has been found guilty; there is no punishment without reference to it in law; the principle of no retroactive effect of the Statute (the retroactive force of the law means the extension of the provisions of the adopted new law to existing social relations); the principle of individual responsibility of persons who have committed an international criminal offense; the principle of non-application of statutes of limitations for international criminal offenses and the principle of guilt.

The author of the article emphasizes that the principles of international criminal law should be defined as a system of fundamental ideas, provisions and attitudes that determine the general basis for the development and application of international criminal law. The formation, development and consolidation of institutions and principles of criminal law at the legislative level have been influenced by several ideas, the main of which is the idea of international law.

According to the author of the article, the methods of enshrining and implementing certain principles of criminal law in the institutions of international criminal law, as well as understanding the latter during their use is quite uniform and consistent with the practice of applying such provisions by law enforcement agencies of signatories (participants) documents.

Key words: *institutions of international criminal law, principles of international criminal law, international law and order.*

Вступ. Дослідження зарубіжного досвіду, порівняльне правознавство як наукові напрями в кримінальному праві займають особливе місце. Значимість та їх корисність полягає в тому, що у процесі проведення досліджень міжнародного та зарубіжного законодавства вчений не тільки набуває певного досвіду, а й отримує науковий продукт, який дозволяє пізнати загальні та (або) відмінні властивості зарубіжного права, глибше зрозуміти проблеми права своєї країни, розкрити специфіку юридично-технічних прийомів, які використовуються в конструюванні правових положень. У зв'язку з цим нагальною є розробка питань, які стосуються способів закріплення та реалізації принципів кримінального права в інститутах міжнародного кримінального права.

У попередніх дослідженнях ми з'ясували, що при конструюванні принципів права загалом і принципів кримінального права зокрема законодавець використовує різні юридично-технічні прийоми. В одному випадку структурно виділяє принципи у кримінальному законі, дає їх вичерпний перелік. В іншому – перелік принципів у законі не формулює, а їх зміст виділяє із конституційних положень. У третьому випадку не вказує в кодексах на можливість визначення злочинного діяння не тільки національним законом, а й міжнародним правом, у четвертому – визначає кримінальну протиправність діяння тільки національним законом, у п'ятому – визначає, що злочинність і караність діяння може передбачати тільки закон. Поряд із зазначеними використовуються й інші прийоми формулювання принципів.

Проблемам визначення принципів кримінального права, вивчення їх сутності та систематизації, втілення останніх безпосередньо в нормах законодавства, історичного походження тощо присвячені дослідження В. Бабаєва, П. Берзіна, Г. Горєлової, С. Дробязка, В. Карташова, С. Келіної, В. Кудрявцева, А. Колодія, В. Нерсисянца, М. Панова, А. Савченка, Т. Фесенка, Т. Фулей, В. Філімонова, М. Хавронюка, В. Хропанюка, В. Яшина та інших.

Постановка завдання. Мета статті полягає у здійсненні оцінки методів і способів закріплення та реалізації принципів кримінального права в інститутах міжнародного кримінального права.

Результати дослідження. Міжнародне кримінальне право базується на загальних принципах міжнародного права, а також особливих, властивих його специфіці галузевих принципах. Основа принципів міжнародного права закріплена у Статуті ООН. Римський Статут Міжнародного кримінального суду, який є найбільш повним джерелом міжнародного кримінального права, у преамбулі підтверджує принципи, перераховані в Статуті ООН.

Специфіка галузі міжнародного кримінального права вимагає розробки власної системи принципів. Особливого значення ця обставина набуває у світлі вказівки ст. 21 Римського Статуту,

яка закріплює можливість використання у відповідних випадках міжнародних договорів, принципів і норм міжнародного права, включаючи загальновизнані принципи міжнародного права збройних конфліктів. Більшість галузевих принципів міжнародного кримінального права закріплено у Римському Статуті. Ці принципи вбудовані у систему і визначають загальні напрями розвитку міжнародного кримінального права, а також правила застосування норм останнього.

Принципи міжнародного кримінального права слід визначити як систему основоположних ідей, положень і установок, які визначають загальну основу розвитку і застосування норм міжнародного кримінального права [1]. Важливу роль у підтримці сучасного міжнародного правопорядку відіграють інститути міжнародного кримінального права, на основі яких ґрунтується не лише вітчизняне законодавство про кримінальну відповідальність, а й законодавство кожної цивілізованої правової держави. Інститути міжнародного кримінального права нині характеризуються суттєвим динамізмом розвитку.

Система принципів кримінального права саме на законодавчому рівні здебільшого закріплена в інститутах міжнародного кримінального права. Це насамперед пояснюється важливістю тих положень, які вони закріплюють. На становлення, розвиток та закріплення інститутів кримінального права на законодавчому рівні вплинуло кілька ідей, головною з яких є ідея міжнародного правопорядку. Важливість вирішення поставленого питання свого часу довів конфлікт через перерозподіл сфер впливу, який виник наприкінці 30-х років минулого століття, що призвело до Другої світової війни та жахливих наслідків, величезних людських жертв. Сучасний стан міжнародних відносин між державами також викликає занепокоєння та періодично призводить до загострення існуючих конфліктів.

У якості теоретичного обґрунтування закріплення інститутів міжнародного кримінального права на законодавчому рівні виступає доктрина міжнародного правопорядку, заснована на ідеї верховенства права, яка розуміється як вчення про верховенство міжнародного права, покликаного охороняти універсальні цінності сучасного глобалізованого світу, важливе місце серед яких належить правам людини і громадянина [2].

Система принципів міжнародного кримінального права закріплена в частині 3 Римського Статуту. У ній визначено шість основних принципів міжнародного кримінального права, першим із яких є той, що немає злочину без вказівки на те в законі (*Nullum crimen sine lege*). Цей принцип закріплений у ст. 22 Римського Статуту і означає, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за Римським Статутом, якщо відповідне діяння в момент його вчинення не утворює злочину, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду.

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду визначена в ст. 5 Римського Статуту, де вказано, що юрисдикція суду обмежується лише серйозними злочинами, які викликають заклопотаність усього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту суд має юрисдикцію щодо таких злочинів: 1) злочин геноциду; 2) злочини проти людства; 3) військові злочини; 4) злочин агресії [3].

Вказаний принцип обмежує можливість поширення дії Римського Статуту лише на зазначені найбільш серйозні міжнародні злочини. Вибір саме такої юрисдикції Міжнародного кримінального суду можна зрозуміти з огляду на те, що одним із основних завдань наднаціонального права є врегулювання відносин, які не можливо врегулювати національним правом, тобто стосовно міжнародного кримінального права – то це відносини, в яких задіяна не одна держава, а також ті відносини, у яких відповідальним суб'єктом є держава [1].

Визначення злочину повинно бути точно витлумачено і не повинно застосовуватися за аналогією. Це положення забороняє застосування міжнародних актів, які встановлюють міжнародну кримінальну правову відповідальність за аналогією. Положення є досить важливим з огляду на те, що воно забезпечує захист прав особи від можливості необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності. У разі двозначності визначення таке положення тлумачиться на користь особи, яка перебуває під слідством, щодо якої ведеться судовий розгляд або яку визнано винною.

Також важливим аспектом у сфері захисту прав людини є положення, яке дозволяє уникнути можливості подвійного трактування одних і тих же норм, дозволяє забезпечити рівність громадян і уникнути можливості залучення до міжнародної кримінально-правової відповідальності невинних.

У ст. 22 Римського Статуту закріплено положення, відповідно до якого справжня стаття не впливає на кваліфікацію будь-якого діяння як злочинного по міжнародному праву незалежно

від діючого Статуту [3]. Таким чином, якщо інше джерело міжнародного кримінального права (інший міжнародний договір) встановлює міжнародну кримінально-правову відповідальність за злочини, відповідальність за які не встановлена Римським Статутом, то за їх вчинення можливе притягнення винної особи до міжнародної кримінально-правової відповідальності відповідно до цих міжнародних актів.

Продовженням розглянутого принципу є закріпленій у ст. 23 Римського Статуту принцип *Nulla poena sine lege* (немає покарання без вказівки на те в законі), тобто особа, визнана Міжнародним кримінальним судом винною, може бути покарана тільки відповідно до положень Римського Статуту. Значення цього принципу полягає у тому, що особа, яку визнано винною у скоєнні міжнародного кримінального злочину, може бути покарана тільки відповідно до положень Римського Статуту. Зазначене положення дозволяє уникнути порушень при призначенні покарання і забезпечити права винної особи при призначенні покарання за скоєний злочин [1].

У статті 24 Римського Статуту втілений принцип відсутності зворотної сили дії Статуту. Під зворотною силою закону розуміється поширення (вплив) положень прийнятого нового закону на вже існуючі суспільні відносини. Загальносвітовою практикою національних кримінальних законодавств є неможливість застосування зворотної сили кримінального закону. Відповідно до положень ст. 24 Римського Статуту:

1) особа не підлягає кримінальній відповідальності відповідно до Римського Статуту за діяння до вступу Статуту у силу;

2) у разі внесення змін до закону, який можна застосовувати до цієї справи до винесення остаточного рішення, застосовується закон, більш сприятливий для особи, яка перебуває під слідством, щодо якої ведеться судовий розгляд або яку визнано винною [3]. Цей принцип дозволяє захистити особу від застосування до неї закону, який ще не діяв на момент вчинення діяння; передбачено виключення із цього принципу, згідно з яким у разі внесення змін до закону, які носять сприятливий характер для винної особи, до нього може бути застосована зворотна сила.

Римський Статут не розкриває, який закон може бути визнаний сприятливим для винної особи. Як показує загальносвітова практика, під більш сприятливим кримінальним законом розуміється закон, який:

1) скасовує злочинність діяння, тобто визнає вчинене діяння незлочинним;

2) пом'якшує покарання за вчинене діяння, тобто закон передбачає більш м'яке покарання, ніж було передбачено раніше, або закон знижує максимальні і мінімальні межі розміру того ж виду покарання, або закон, який додає альтернативно у санкцію м'якший вид покарання;

3) іншим чином поліпшує становище винної особи, наприклад з'являється можливість дострокового звільнення від покарання або застосування строків давності до скоєного злочину.

У ст. 25 Римського Статуту встановлено принцип індивідуальної відповідальності осіб, які вчинили міжнародний кримінальний злочин. Цей принцип застосовується до фізичних осіб та означає, що:

1) особа, яка вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, несе індивідуальну відповідальність і підлягає покаранню відповідно до Римського Статуту;

2) відповідно до Римського Статуту особа підлягає кримінальній відповідальності і покаранню за злочин, який підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, якщо ця особа: 1) вчиняє такий злочин індивідуально, спільно з іншою особою або через іншу особу незалежно від того, чи підлягає ця інша особа кримінальній відповідальності; 2) наказує, підбурює або спонукає скоїти такий злочин, якщо цей злочин скоюється або якщо має місце замах на цей злочин; 3) з метою полегшити вчинення такого злочину допомагає у його вчиненні, підбурює або будь-яким іншим чином сприяє його вчиненню чи замаху на нього, включаючи надання коштів для його вчинення; 4) будь-яким іншим чином сприяє вчиненню або замаху на вчинення такого злочину групою осіб, які діють із спільною метою.

Таке сприяння повинно надаватися навмисне або: 5) із метою підтримки злочинної діяльності або злочинної мети групи в тих випадках, коли така діяльність чи мета пов'язана із вчиненням злочину, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду; 6) або з усвідомленням умислу групи вчинити злочин; 7) щодо злочину геноциду, прямо і публічно підбурює інших до вчинення геноциду; 8) зазіхає на вчинення такого злочину, вчиняючи дію, яка

є значним кроком у його скоєнні, однак злочин виявляється незавершеним через обставини, не залежні від волі цієї особи.

Особа, яка відмовляється від спроби вчинити злочин або іншим чином запобігає вчиненню злочину, не підлягає покаранню відповідно до Римського Статуту за замах на вчинення цього злочину, якщо ця особа повністю і добровільно відмовилася від досягнення злочинної мети [3]. Таким чином, не заперечуючи індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності, Римський Статут передбачає інститут співучасті та інститут посереднього заподіяння шкоди. У разі вчинення злочину у співучасті особа підлягає покаранню залежно від характеру її участі у скоєнні злочину [1].

Ще одним принципом міжнародного кримінального права є принцип незастосування строків давності щодо міжнародних кримінальних злочинів. Зазначене положення закріплено в ст. 29 Римського Статуту. Важливість принципу незастосування строків давності щодо міжнародних кримінальних злочинів полягає у тому, що під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду підпадають найбільш тяжкі кримінальні злочини, щодо яких не можливо застосувати в силу цієї обставини терміни давності.

Останнім прямо втіленим у Римському Статуті принципом міжнародного кримінального права є принцип вини, закріплений у ст. 30 Римського Статуту, який означає, що якщо не передбачено інше, то особа підлягає кримінальній відповідальності і покаранню за злочин, який підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, тільки в тому випадку, якщо за ознаками, що характеризують об'єктивну сторону, останній скоєний навмисно і свідомо [3].

Застосування цього принципу є загальносвітовою практикою, він закріплений в усіх національних кримінальних законах (у протилежному випадку кримінальна відповідальність виключається). Умисність означає, що особа бажала вчинити певні дії або бажала настання певних наслідків, тобто це – вольовий елемент. Усвідомленість означає розуміння суспільної небезпеки вчинених особою дій, тобто інтелектуальний елемент.

З огляду на зміст редакції ст. 30 Римського Статуту, на наш погляд, можна дійти таких висновків:

1) принцип вини можна застосовувати лише щодо фізичних осіб, щодо держави як окремого суб'єкта він не може бути застосований з огляду на те, що не можливо встановити вольову спрямованість діяльності держави;

2) фактично Римський Статут вказує лише на можливість умисного здійснення міжнародного кримінального злочину.

Також необхідно зазначити, що інститут поняття злочину як один із основних інститутів Загальної частини кримінального права втілений опосередковано у ст. 22 Римського статуту, де йдеться про те, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за Римським Статутом, якщо тільки відповідне діяння в момент його вчинення не утворює злочину, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Звідси випливає, що Статутом визначаються діяння, які становлять високий ступінь суспільної небезпеки для людства, тобто є злочинами.

Інститут вини за змістом частково збігається із принципом вини, відповідно до якого особа підлягає кримінальній відповідальності і покаранню за злочин тільки в тому випадку, якщо за ознаками, що характеризують об'єктивну сторону, останній скоєний навмисно і свідомо. У цьому принципі знайшов своє втілення й інститут особи, яка підлягає кримінальній відповідальності. Адже згадка про умисність, завідомість (інтелектуальний момент) і бажання настання суспільно-небезпечних наслідків (вольовий момент) у міжнародному акті дозволяє зробити висновок про те, що держава як суб'єкт міжнародно-правових відносин не може бути суб'єктом міжнародного кримінального правопорушення.

Висновки. Отже, система принципів міжнародного кримінального права відображає основні тенденції розвитку кримінально-правової науки і закріплює найбільш важливі положення. Ця система принципів складається із шести галузевих принципів міжнародного кримінального права: немає злочину без вказівки на те в законі (*Nullum crimen sine lege*); немає покарання без вказівки на те в законі (*Nulla poena sine lege*); принцип відсутності зворотної сили дії закону; принцип індивідуальної відповідальності осіб, які вчинили міжнародний кримінальний злочин; принцип незастосування строків давності щодо міжнародних кримінальних злочинів; принцип вини.

Всі інститути та принципи міжнародного кримінального права відбивають об'єктивний розвиток суспільних, у тому числі й міжнародних, відносин, мають об'єктивну природу свого

походження та використовуються відповідно до практики застосування таких положень й інститутів кожної окремо взятої країни, яка взяла участь у створенні та підписанні міжнародних документів, які розглядаються.

Таким чином, нормативне закріплення основних начал (принципів) та інститутів кримінального права було і залишається найбільш ефективним способом реалізації останніх. Тим більше, що більшість із них втілилися в інститутах міжнародного кримінального права, що, на нашу думку, повинно знайти своє позитивне відображення і в практиці правозастосовних органів.

Список використаних джерел:

1. Русанов Г.А. Принципы международного уголовного права // Вопросы судебной реформы: право, экономика, управление. 2009. № 4.
2. Базов О.В. Міжнародне кримінальне право та міжнародний правопорядок. Юридична Україна. Міжнародне право. № 7-8, 2017.
3. Римский статут международного уголовного права, ред. от 16.01.2002. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.